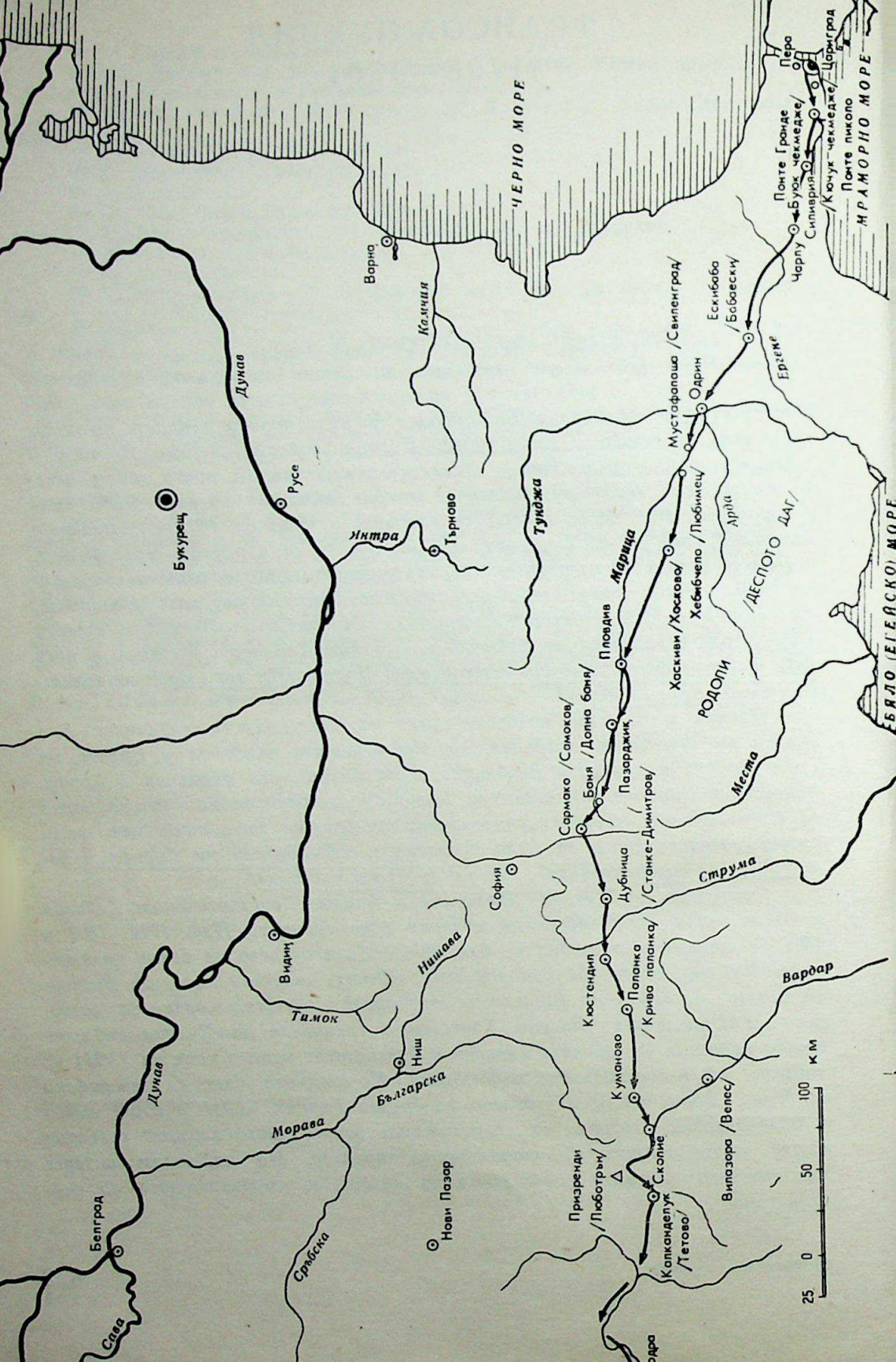

Пуквил е роден в град Мерлерол (Орне) в 1770 г., умира в Париж в 1838 г. През 1798 г. той заминава за Египет като член на френска научна комисия, но заболява и е принуден още същата година през ноември да отплува за Италия. На връщане по пътя попада в ръцете на пирати, които го предават на турците. Поради войната между Портата и Франция остава три години в Османската империя, от които седем месеца прекарва в Пелопонес и повече от две години в затвора Йеди куле в Цариград. Във Франция той се завръща в края на 1801 г. Защищава докторска теза, но не е упражнявал лекарската си професия. През 1805 г. в Париж излиза от печат неговата първа книга, която запознава европейския читател със земи слабо познати тогава в Европа, като Пелопонес, Албания, България и други провинции на Османската империя¹. В същата 1805 г. той е назначен за френски консул при Али паша Янински, а през 1812 г. става френски генерален консул в Патрас. На този пост го замества брат му през 1817 г.

Пуквил е известен предимно като пътешественик и публицист. Бил е член на Френската академия, на Медицинската академия в Париж, на други научни и културни дружества и на Ионийската академия в Корфу. Автор е на трудове, посветени на Гърция и на борбите на гръцкия народ за освобождение². Негови съвременници смятат, че той „спада към онези пътешественици, които са били последните наблюдатели на Гърция в навечерието на голямата буря“, т. е. на гръцкото въстание.³

Пътеписът на Пуквил „Пътуване в Морея, Константинопол, Албания и други части на Османската империя през годините 1798, 1799, 1800 и 1801“ е написан въз основа на бележки, водени от него по време на пленничеството му, които той допълва със сведения, получени от други французи, също пленени от турците и прекарвали известно време в затворите на Османската империя. Тритомното съчинение на Пуквил съдържа важни данни за Османската империя и балканските земи в края на XVIII в., събрани от непосредствени наблюдения. По-голямата част са географски сведения. Доста място е отделено за дрезна Гърция, която в общи линии е идеализирана. Събрани са статистически данни, които хвърлят светлина върху някои въпроси от икономически характер. Но най-голям интерес представляват личните впечатления на автора от заобикалящата го действителност.

Букурешч

Дунав

Русе

Тиса

Варна

Калмичия

Търново

Туюжа

Пловдив

Марвица

Хаскиви / Хаскова

Хебичело / Любимец

Одрин

Муссафаша / Свиленград

Ескибаба / Бабевски

Бургас

Чарлу

Силивриа

Понте Гранде

Буюк чекмедже

Пера

Кочук чекмедже

Цариград

ЧЕРНО МОРЕ

БЕЛО (ЕГЕЈСКО) МОРЕ

Места

РОДОПИ

ДЕСПОТО ДАГ

Видин

Тимок

Морава

Ниш

Българска

Сръбска

Нови Пазар

София

Сармако / Самоков

Баня / Долна баня

Пазарджик

Дубница

Станке-Димитров

Кюстендил

Поланка

Крива паланка

Куманово

Призренди / Люботрън

Скопје

Копкандук / Летово

Випазора / Велес

Вардар

100 км

50

0

Пуквил си поставя за задача да опише нещата така, както ги е виждал, преживял или са му били предадени, „без да търси обяснение за причините“. Но ръководейки се от разбирането, че „само истината трябва да движи перото“, той дава реална представа за робството, деспотизма и анархията, господстващи в Османската империя.

Първият том съдържа описанието на Пелопонес. В тази гръцка област Пуквил попада случайно. След пленяването му той е откаран заедно с група французи в пристанището Наварин. Оттук е изпратен от турците в град Триполица⁴, седалище на бей-лербей, управител на провинцията. Още с пристигането си в този град Пуквил наблюдава приготовленията за посрещането на нов управител. Във връзка с това той отбелязва, че поправките и обзавеждането на жилището и доставянето на всичко необходимо се извършва от гърците, защото „... такъв е обичаят да се храни пашата и да се поддържа къщата му в продължение на четиридесет дни, за да му се даде време да свикне; често обаче се случва той да продължи срока, предпочитайки изобщо да не свършва“ (с. 74).

Обстоятелството, че става лекар на пашата, му дава възможност да пътува из Пелопонес. Когато описва посетените от него места, Пуквил споменава и античните автори, които са оставили известия за тях, за да могат „... пътешествениците... да сравняват античните сведения с днешното състояние на същите тези места“ (с. 124). Той отбелязва със съжаление, че местата, които някога са се славели със своето изкуство, наука и богатства, са обезлюдени и в тях царуват робството и мизерията. (с. 232). Непосредственият допир с местното гръцко население, помощта, която му оказват образованите жители при събирането на сведения, позволяват на Пуквил да очертае състоянието на селското стопанство, на занаятите, на вътрешната и външната търговия на Пелопонес. В няколко глави са разгледани битът, нравите, обичаите, начинът на живот на населението и характерните за тази провинция болести. В глава XXII Пуквил се спира и на управлението на областта, данъците и начина на тяхното събиране, подчертавайки, че турците плащат само поземлен данък, а всички поданици, които не са мюсюлмани, плащат и поголовен данък, или харач. „Харачът е основен данък, вид приход, който засяга всеки представител на раята, достигнал дванадесетгодишна възраст. Тъй като в Ориента няма документи, отразяващи гражданското състояние на лицата, кадиите, които трябва да се произнесат, в случай на затруднение измерват

главата на данъкоплатеца с въже, служещо за мярка. Те са убедени, че природата за определена възраст не може да даде друго развитие освен това, което показва тяхната мярка. Този начин на преценка, който те използват, не е от най-порочните.

Най-ниската стойност на квитанция за платен харач е една златна монета от четири пиастра, която според курса от 1801 г. отговаря на шест франка и дванадесет су. Поданикът, който е издължил този ежегоден данък, получава къс квадратна хартия, синя или червена, върху която са сложени пет или шест печата, и тази хартия се нарича квитанция за харач. Всеки, който не е мюсюлманин, се познава по особеното облекло, установяващо разликата дори между отделните райони. Пред вратите на градовете неумолимо се иска квитанцията за платен харач, тежко му на този, който не я притежава: заставят го да се снабди с друга, често след като са го наказвали жестоко с бой с тояга. Този данък се плаща всяка година и квитанцията се подновява. . . Свещениците са освободени от този данък по силата на актовете на султаните“ (с. 230—232).

Вторият вид данък, който Пуквил споменава след харача, е данъкът върху движим имот. „С него са обложени дюкяните и къщите. Той се разпределя произволно. Гърците преценяват, че е повече от една четвърт от чистата продукция на тяхната печалба; но той се изменя от един град в друг и затова не може точно да се изчисли. Един дюкян или една къща е комин плащат определени размери. Но дюкянът на търговеца на шалове дължи повече от този на сарача и именно това не е уеднаквено, както би следвало“ (с. 232—233).

За по-лесното събиране на поземления данък турското правителство разделя Пелопонес на двадесет и четири вилаета, които Пуквил изброява, давайки някои допълнителни сведения за тях. „Повечето от тези вилаети са лични владения на султанките, а турците ги наемат на публичен търг в Константинопол. . . Властта на пашата в тези вилаети е само полицейска. Но в случай на извънредни такси по време на война или при особени обстоятелства тези владения подлежат на облагане. Техните притежатели не се освобождават от задължението да се явят при пашата за годишното разпределение на данъка; а тъй като той е и ^{сухазли} музахи, или бирник, те му дават стойността на наема“ (с. 234—235).

Разпределянето на данъците става по следния начин: „Пашата определя общата сума на данъка, която разпределя в своя съвет между коджабашите⁵ на вилаетите, извикани при него. Последните с негово съгласие свикват с писма първенците от своите вилаети и те се събират в черквите, за да обсъдят разпределянето. Би следвало да се предположи, че ръководителите на този потиснат народ ще го утешат и ще се опитат да помогнат на съотечествениците си; ще се разочароваме. . .

Коджабашите са най-долните и най-презираните агенти измежду сатрапите на султана; те се занимават само с грабителство и трупат богатства от беззаконията, които вършат, и от угнетяването на населението. Безчовечни зверове, братя варвари, те биха пъшкали при една промяна, която робите гърци желаят и призовават! Тъй като те принадлежат към семействата, заемащи епископските места, то по време на разприте те повикват архиерите и страхът от отлъчване от църквата вкарва в пътя и най-твърдоглавите.

Турците, третирани деспотично, но по-справедливо, не присъствуват на никакви обсъждания; облагат ги с данък и обикновено те плащат, без да протестират. Трябва да се каже, че като завоеватели тях по-малко ги изнудват, но са и единствените (с изключение на някои гърци от пристанищата), призовани да защитават една държава, в която гърците са смятани за роби. По време на война ги свикват в армията и тъй като войната се води винаги в защита на заплашваната религия (*pro aris et focus*), трудно е да се откажат“ (с. 236—237).

В Пелопонес съществуват и други видове налози, а също така и ангарията, тегнеца изключително върху раята. „Тя работи по пътищата, поправя укрепленията; но това е също начин, който предоставя на пашата и на неговите подчинени възможността да печелят пари, договаряйки се с тези, които искат да бъдат освободени от работа: не е необходимо да се казва, че нищо не постъпва в държавната хазна.

Пред градските врати се събира вид данък, с който се облагат дървата, съестните продукти и напитките; що се отнася до дървата и продуктите, те се събират в натура или в пари. Всеки ошетен, който търси справедливост, може да набие надзирателя, без да се излага на голяма опасност; това са единствените лица, макар и мюсюлмани, върху които раята може да вдигне ръка, без да се страхува от обесване“ (с. 238).

Във връзка с управлението на Пелопонес са засегнати и някои други въпроси, свързани с длъжностните лица и положението на местното население. „Най-реални доходи на пашата му носят: чифлиците, дадени му за длъжността, която заема; реквизирането на коне, имуществата и храна, които може да поиска; наследството на длъжностните лица, чиито имоти в случай на смърт се връщат на султана; сумите, внесени от архиепископите и поповете, когато заемат своите постове, и най-сетне изнудванията, които за всеки властник представляват мина, която носи печалба благодарение на алчността и насилнието, оставящи винаги ненаказани.

Тъй като за всяко престъпление трябва едно отговорно лице, всяка околия си има кмет или коджабаши, отговорен за бунтовете и неплащането на данъците. Селата изцяло са отговорни за убийствата, които стават на тяхна територия: винаги

се предполага, че те са могли да ги предотвратят. Ако жертвата е турчин или известен пътник, тогава жителите се облагат, ако са виновни, ги наказват със смърт, Ако те се бунтуват, обикновено се казва, че призовават неприятелите на държавата; желязото и огънят трябва да накажат тази дързост; останалата част от населението се осъжда да бъде продадена като стадо презрени роби.

Полицията и управлението в големите градове са в ръцете на бейовете или агите; в пристанищата тази власт се дели с капудан пашата. Бейовете имат право да наказват с бой с тояги, да определят глобите; те си позволяват от време на време и някои изнудвания. Поверено им е ръководството на военните сили; под началството на пашата всяка седмица части от всеки санджак отиват при него за преглед. От страна на войниците тази операция се състои в честа стрелба за поздрав на негова светлост, който дори не става от канапето си, за да ги почете поне с поглед; след това те произнасят кратка молитва за запзване дните на султана; определя им се жилище в града и храна; скоро те се завръщат в гарнизоните си, като плячкосват селата, чиито жители си отмъщават на изоставащите, убивайки ги без пощада, когато са сигурни, че няма кой да ги издаде.

От всички насилия най-големите не произлизат от самовластието, което внушава страх у населението и смазва силните; безчестието, най-възмутителната тирания произлиза от анархията. Видях най-долния от турците да слиза от коня си, да измъква един грък от дюкяна му, да го натоварва с багажа си и да му заповяда да го следва, без този човек, способен да си отмъсти, да посмее да каже нещо! Видях млади мюсюлмани да удрят побелели от годините глави и да вдигат ръка срещу старци!...“ (с. 236—240).

Пуквил се намира в Пелопонес по време на война, когато тази провинция се смята за заплашена и в нея пристигат войници, за да я защищават. „Видях ги да пристигат тези нещастници, събрани от разните градове на империята, болшинството от тях без оръжие и умиращи от глад. Без началници, без ред те идваха в страната след дълъг и изморителен път... Всеки участник, тръгвайки на поход, беше получил за включването си в кампанията и под формата на заплата една сума, с която трябваше да се въоръжи, да се облече и да се издържа; правителството се ограничаваше само със снабдяването му с провизии, които се състояха от фунт и половина хляб на човек, понякога заместван от варено жито. Добавяха още маслини, сирене и много рядко месо.

Лесно можем да си представим как изглежда една войска без списък на военнослужещите, без каса, без ежедневна заплата. Ако допълня, че войниците са въоръжени с ловна пуш-

ка без шик, че някои дори в пехотата имат само пистолети, че всички са задължени да леят куршумите си и да правят патрони, които носят в квадратен патрондаш, където се намира също шишенце с олио за поддържане на пушката, ако казвам, си представим една империя, пазена от такива защитници, не ще имаме високо мнение за нейната сила.

В гарнизоните турските войници, вместо да се упражняват, прекарват времето си в спане, пушене, пиене на кафе и свирене на мандолина. Чуват се само песни, а ако се говори за неприятеля, всеки обещава на другаря си да отреже много глави; достатъчно е да чуеш техните разговори, като знаеш какво могат по време на бой, за да се съгласиш с поговорката, която много добре ги характеризира: „Жестоки в полетата, треперещи в битките“ (гл. XXIII, с. 241—244).

За тези, които раздават правосъдие, и за тези, които отговарят за реда, той пише: „... кадините имат само една цел, по отношение на която всички те си приличат, а тази цел е да печелят пари. По време на своето управление, което е временно, те гледат да извлекат по възможност най-големи облаги от службата, която са купили...“

Нощни патрули обикалят улиците и околностите на Триполища, за да хващат разбойниците и задържат крадците, но вместо да сложат край на безредията, често те самите бяха негови причинители... Войници придружаваха началника на полицията, който управляваше, наказвайки с бой с тояги търговците, хванати да продават с неточни мерки и теглилки; при повторно престъпление той караше да ги приковат с гвоздей за едното им ухо на вратата на техния дюкян или ги обесваше без друга формалност освен залавянето на местопрестъпление, когато грешката се повтаря три пъти.

Един старши началник на пътищата, известен с името дервенджи паша, е натоварен да се грижи за сигурността на пътищата, за тяхното поддържане, поправката на мостовете, прегледа на саловете и хиляди други неща, които съществуват само в бляскавите свидетелства, с които е снабден. По мое време един паша с един туг, имащ за седалище Мезалонги^{5а} в Албания, изпълняваше тази длъжност в пашалъците на Морея^{5б} и на Негрепонт. Той извършваше своята обиколка, придружен от сто конници, всяващи ужас в полетата... и живееше за сметка на жителите...

По време на обиколките си дервенджи-пашата се настанява при агите, които го гощават по най-великолепен начин, по който могат; понякога отсяда при гръцките първенци, които премества безцеремонно в друга квартира и които облага с данъци. Той търси преди всичко манастирите, където унищожава припасите. Нещастните монаси биха прекарвали цяла година с виното и продуктите, които старшият началник и неговата сви-

та поглъщат за един ден. Нещастие е за тях, ако той хареса техните провизии и местността, в която се намира манастирът, тъй като нищо не го кара да бърза и тъй като разпъва шатрите си навсякъде, където се чувствава добре, той може да ги разори.

Така кражбата и грабителството се извършват от тези, които би трябвало да покровителствуват и да пазят... Турците, потънали в дълбоко варварство, мечтаят само да разоржават, за да се наслаждават, и това нещастие е свързано с техните религиозни догми. Чужденци в тази земя, те смятат себе си само за пътници, ръководени от съдбата! На тях им е противно да поддържат това, което са намерили, построено преди тях... Ако има мостове, те се рушат, без някой да обръща внимание на ползата от тях... Саловете по реките години наред не се подменят, след като са изгнили или са били завлечени; пътниците, търговецът са принудени да търсят друг път и едно село, което е започнало да се разширява, защото е имало сал и е търгувало, щом го изгуби, изпада в мизерия и забрава.

Пита се тогава за какво служи длъжността старши началник на пътищата, дервенджията? Това е длъжност, както всяка друга, както много други за настаняване на някое протеже, което трябва да забогатее или може би, за да бъде после ограбено. Богатствата му се връщат на фиска в случай на някоя неприятност, която би му струвала главата, и никога не се мисли за пролетите сълзи на тези, които той е изнудвал. Какво го интересува някой паша цветущото състояние на пашалъка му, той иска пари... (гл. XXXXIII, с. 350—358).

След седем месеца престой в Пелопонес Пуквил тръгва за Цариград от пристанището Нопли.⁶ Една вечер на кораба, на който пътува, той чува млад турски моряк да пее песен за Пазвантоглу, която предава така, както му е преведена.

„След сто хиляди бомби, хвърлени срещу Видин, аз, Пазвантоглу, кучето на султана, робът на валиде султанката, издигнах знамето на защитата. Аз, Пазвантоглу, кучето на великия господар, лая срещу неговите служители, аз искам да остана подчинен на моя господар, аз ближа праха от неговите крака, аз, Пазвантоглу“ (с. 522).

„Бях изненадан, че един турчин си позволява да пее за бунтовника пред капуджибашията, който имаше до себе си двама палачи. Тъй като изказах удивлението си, един от пътниците ми обърна внимание, че почти всички са приятели на Пазвантоглу; че той се бори само за намаляване на данъците върху храните и особено върху виното, плащано по четири пари оката. Виждайки как турците употребяват тази напитка и любовта на капуджибашията към нея, не се съмнявах вече, че бунтовникът ще бъде аплодиран на нашия кораб“ (с. 522—523).

Вторият том е посветен на Цариград. Но в първите двадесет глави Пуквил проследява съдбата на пленниците — французи в Османската империя. Още с пристигането си в столицата той е отведен в крепостта Йеди куле. Тук намира членовете на френското посолство, затворени в деня на обявяването на войната. Среца се и със своите спътници Бове и Жерар, изминали пътя от Лепанто⁷ до Цариград по суша. След като напускат града Лариса, Бове и Жерар минават през долината Темпе. „Единствените смъртни, които идват в тези прекрасни места, са българските овчари, които водят тук стадата си“ (с. 56). Преди да стигнат до град Катарина⁸, те стават свидетели на една ужасна гледка: „Трупове без глава, наполовина изядени, но все още покрити с превърналата се на парцали френска униформа, им разкрили нещастieto, сполетяло гарнизона на Занте⁹, който следвал същия път. . . Жестоките хора, на които били предоставени предадените френски войници, прерязвали без милост гърлото на тези, които поради слабост, лоши обноски и суровия сезон нямали вече сили да се влачат. Варварите не пропуснали да предупредят двамата пленници, които карали, че ги очаква подобна участ, ако някоя болест спре тяхното пътуване“ (с. 58—59). Пуквил счита за свой дълг да спомене и за участието на френските пленници, затворени в каторгата на Цариград, разположена в източната част на Сарайския залив¹⁰, и за французите, пръснати по другите затвори на империята, за живота и реда, който съществува в тях. Подробно описва и затвора Йеди куле. Характеризирайки началника на този затвор, той прави следния извод: „... турчин, който е сигурен, че няма да бъде забелязан от своите, приказва с някой християнин като с равен, макар публично да го малтертира“ (с. 68).

През първата година от пребиваването на Пуквил в затвора Портата, уплашена от разбойниците, действащи върху европейската територия на империята, прехвърля според обичая войски от Азия в Европа. Пашата, командващ войските от Грузия, трябвало да се присъедини към пашата на Никомидия.¹¹ Последният дебаркирал в Европа, на изток от Цариград, и пожелал да се настани в Йеди куле, но началникът на крепостта отказал да го приеме. „Работата щеше да стане сериозна. . . , когато се намеси Портата, за да накара пашата да се настани извън стените на града, според обичая. Той изпълни заповедта, но ако беше поискал, съмнявам се дали нямаше да се наложи, защото командува по-силният дори в града, в който властвува султанаът.

За да проследя паметните събития от тази година, трябва да добавя, че същият този паша от Никомидия, започвайки сражението, без да се присъедини към Бетел паша, беше окончателно разбит от метежниците. . . , в същото време войските

му го напуснаха и преминаха на страната на победителя“ (с. 105—106).

Времето от освобождаването от затвора до заминаването за Франция Пуквил използва за разглеждане на Цариград и неговите околности. Какво впечатление му правят градът и търговците в безистените: „... тесни улички, непавирани, прашни или кални; навсякъде затворени врати и една изненадваща тишина... В отредените за търговия места, напротив, едва може да се диша; там вълните от хора се блъскат, удрят се, но без шум, без постоянните викове на пазарите в нашите страни... Какво огромно богатство и какви стоки, изложени без вкус и без ред, се простират пред погледа на пътника, ако влезе в безистените! В този безистен, където всичко възбужда любопитството, виждаме до флегматичния турчин предприемчивия грък, честния и разсъдлив арменец, алчния евреин, които упражняват красноречието си и показват стоките си!

Турчинът продава с израз на покровител; хитрият грък се пазари за цената на това, което предлага, разкривайки хитрините на първичния си мозък и призовавайки небето за свидетел на неговата честност и безкористност; арменецът е зает с претегляне на бижута, злато и сребро и пресмята хладнокръвно търговските си сделки, устремен към бъдещи успехи; докато еврейният купува, продава, предлага посредничеството си при сделки и целият е действие и внимание, без да се обезсърчава от отвращението и презрението, които предизвиква; дори на сбидите, изнудванията и несправедливостта той отговаря със знаци на подчинение и молби...“ (с. 108—110). Пуквил успява да проникне и в пазара на робини. „Тъй като денят, в който посетих тези места, беше много хубав, видях робините в средата на двора, седнали на рогазки със скръстени крака, разделени на групи по петнадесет. Дрехите от бяла аба, с които бяха покрити, свидетелствуваха за тъжната им участ; но те не изглеждаха огорчени, защото се смееха и бърбеха доста шумно... Общо взето, не ми направиха впечатление на красиви жени, макар че бяха около 300—400...“

Турците, които идваха да се пазарят за тях, обикаляха от група на трупа, караха ги да си отварят устата, гледаха ръцете им и ги оглеждаха така, както това се прави при купуването на животни. Готвех се да ги следвам, когато един от пазачите с кама в ръка дойде при мен, псувайки и наричайки ме неверник, и ми нареди да напусна... , по късно научих, че трябвало специален ферман от Портата, за да се влезе...“ (с. 111 — 112).

Вниманието на Пуквил е привлечено от начина, по който се залавят и заподозрени хора в Цариград: „Еничерите, хвърляйки се върху заподозрения, никога не пропускат да го ударят по главата със сопа или бастун. След като го зашеметят по

този начин, те прекарват една от тези тояги през кръста му, тя притиска хълбоците му и го пренасят увиснал като полилей в затвора. . .

През последните дни от моя престой в Константинопол тези сцени повече от всякога зачестиха, защото непрекъснато се издаваха наредби против разкоша. Касаеше се до замаскиране на слуховете за поражения, които нарастваха, със ангажиране на населението с дреболии, на които се придаваше голямо значение, тъй като престъпниците се наказваха със смърт или глоба. . . Беше заповядано всеки да носи шапката, която отговаря на занаята, който упражнява, и гърците сложиха филцовия калпак. Говореше се за възобновяване на старите облекла и след 8—10 дни наредбите се прекратяваха и се забравяха, струвайки живота или боя с тояги на тези, които биваха хванати. . .

Интересно беше да се наблюдава населението на Константинопол, облечено в носите на страните си или на различните занаяти, които упражняват, защото в Константинопол занаятите са свързани с някои народности в империята, които често образуват богати и значителни корпорации“ (с. 127—129).

В глава петнадесета е поместен списък на занаятите в Цариград с означаване на народностите, които ги упражняват, за да може чужденецът да се ориентира с кого има работа.

„Кафеджиите са все турци; когато кафенето се държи от бръснари — някои от тях са гърци.

Стъклари	— турци
Кожари	— също
Въжеиграчи	— също
Налбанти	— също
Кочиаши	— също
Книговезци	— също
Гравьори	— също
Пожарникари	— също
Сарачи	— също
Майстори на ракли	— също
Въжари	— също
Юрганджии	— също
Зъболечители	— също
Бояджии	— също
Обущари	— турци и арменци
Изкопчии	— също
Майстори на каруци	— също
Каменоделци на мраморни надгробни плочи	— също
Майстори, работещи на чаркове	— също
Ключари	— също

Бакърджии	— също
Носачи на вода (сакаджии)	— също
Оръжейници	— също
Дърводелци	— също
Воденичари (богата и привилегирована корпорация)	— също
Шербетджии	— турци, арменци и евреи
Предачи на коприна	— също
Дрогеристи	— от четирите народности
Хирурзи	— също
Търговци на тютюн	— също
Лодкари	— също
Рибари	— също
Лекари	— турци, гърци, евреи, арменци и франки
Аптекари	— турци, гърци, евреи, франки,
Хлебари	— арменци, албанци, турци
Сладкари	— евреи и турци
Парфюмеристи	— арменци, евреи
Фокусници (илюзционисти)	— евреи
Майстори на музикални инструменти	— гърци и турци
Златари	— арменци, малко гърци
Кожухари	— гърци (много богата корпорация)
Архитекти	— арменци и гърци
Султанските джамии в Константинопол са построени от арменци.	
Бояджии на платове и преди	— арменци и гърци
Тъкачи	— този занаят се упражнява само от жени
Оценителите на митниците и посредниците (самсари) са само евреи.	
Кръчмари	— гърци
Производители на ракия	— също
Търговци на емфие	— също
Майстори на панделки	— лази и арменци
Срещат се народности, които упражняват някой специален клон от занаятите.	
Така албанците християни са всичките зидари, месари, търговци на животински дреболии, а албанците мюсюлмани са в повечето случаи теляци, дограмаджии и бакали.	

Жителите на Хиос са сукнари, търговци на чехли, на тачета, на дъвки, на лимони, портокали, смокини и други произведения на тяхната страна. Кандиотите са търговци, мореплаватели, производители и търговци на сапун.

Варварите¹² продават прежда, вълнени одеяла и са моряци. Арабите египтяни са коняри и гмуркачи; тези от другите страни продават кестени, фурми и тестени произведения.

Сирийците — търговци на платове и на фъстъци

Жителите на Алеп — — търговци на платове от Индия

Жителите на Смирна¹³ — търговци на захаросани плодове

Лази (жителите на работници, запушващи с коноп

Колхида)¹⁴ — пролуките в кораб, моряци, лодкари, хамали

Българи — овчари, каруцари, орачи

Власи — такеджи, търговци на кожи и на лой

Грузинци и черкези — търговци на роби.

Оставям настрана безброй малки народи, които се различават по нрав и език в този голям град, несравним с никоя друга столица на Европа“ (с. 129—133).

Пуквил дава сведения за живота в столицата, за всекидневието на богатия турчин, за развлеченията, които предлага големият град, за господстващите тук нрави и обичаи. При очертаване моралния облик на Цариград той прави някои изводи:

„... град, обитаван от народ, който принадлежи на Европа само поради мястото, което все още заема. Тук царуват тиранията, своеволието, деспотизмът и равенството, законността и ужасът; тук убийството се наказва и се аплодира. Една смесица от добродетели и пороци, от принципи и варварство, като нищо в Константинопол не изглежда на мястото си, а властта се поддържа от тежестта на годините и от почитаните обичаи.

Наблюдателят, който ще дойде тук да размишлява, винаги ще намери храна за своето любопитство и интересни неща за отбелязване: не всичко още, което се отнася до турците, е видно и публикувано; един съвременен писател ги определя като народ, пълен с антитези“ (с. 142—143).

Няколко глави съдържат описание на двореца на султана, на неговото семейство, на сановниците и на тяхната съдба. Обръщайки внимание на положението на двамата братовчеди на Селим III, синове на Абдул Хамид, живеещи затворени и далеч от света, но които някой ден могат да заемат престола, без да са подготвени за това, той напомня за миналото, когато техните прадеди са живеели във военни лагери, и добавя следните някокло реда: „... Османската империя е един огромен колос, който ръката на времето поваля и чието падане може да

бъде само забавено“ (с. 165). *Подобна мисъл за бъдещето на империята е изказана и при разглеждане положението на Турция през 1800 г.* „Бих казал, че невежеството, измамното спокойствие, слепият фанатизъм са сковали ръцете на един храбър народ. Турците, заслепени от спомените за своите победи, уплашени от лъжливи пророчества, с голяма крачка вървят към разруха. Липса на дисциплина във войската, занемарено военно дело, неподдържане на никаква войска в мирно време, незащитени градове, крепости, които се рушат от времето, размирици в провинциите, неподчинение на пашите, независимост на регентствата във Варвария, зараждащ се флот с добри кораби, пари, които прищявката е фалшифицирала: такава е накратко картината, която представлява тази империя...“

Връщам се към последната война, за да я представя още по-добре. Войската, която замина, за да завоюва отново Египет, е запалена лава, унищожаваща по пътя си дори надеждите за бъдещето. Нейното безредие е неопикуемо. Винаги недоволна, защото дисциплината тук е непозната, тя може всеки момент да се разбунтува и повече от половината от войниците да се разбягат, преди още да са видели неприятеля.“

По време на своите разходки из Цариград Пуквил посещава рисуващото училище, намиращо се на източния бряг на пристанището, ръководено от французин от Тулон. „Не се съмнявам, че ако турците оставят господин Рикард начело на тяхното топографско бюро, то скоро те ще имат инженери-географи, които ще могат да снемат плановете на провинциите. Но ако се чуе, че хваля много учреждението, това ще бъде достатъчно да предизвикам съмнението им и то да бъде затворено“ (с. 211—212).

След повече от двегодишно пленничество, прекарано в Цариград, освободен, Пуквил на борда на гръцки кораб напуска града на път за Франция. Последните глави на втория том завършват с описанието на това пътуване и пристигането в Марсилия.

Третият том¹⁵, озаглавен „За Албания“, е съставен по белешките на Бесиер, член на Френската комисия за наука и изкуство, и полковник Шарбонел. Към събрания от тях материал Пуквил добавя и данни, с които той е разполагал.

В първите няколко глави се говори за пленяването от пирати на група французи, повечето военни, и тяхното придвижване до Янина. Описвайки този град и неговите околности, Пуквил отделя няколко реда за селото Бонила, разположено на юг от Янина, и за неговото население. „Населението на Бонила¹⁶ се състои изцяло от българи, управлявани от ага, назначен от Али паша. По-голямата част от тези нещастници са били откъснати от своите огнища заедно със семействата им от Али паша по време на похода му срещу Осман Пазвантоглу. Пре-

селени от студените планини на България под едно по-милостиво слънце, те постепенно се приспособяват към други порядки, въпреки че още пазят своите обичаи и език. Сред жените им се срещат такива хубавици, които учудват със своето благородство и изящество, присъщи въобще на лицата от женски пол у този народ. Мнозина българи говорят вече гръцки, но основната част от населението ще запази своите черти, които винаги ще го отличават от албанците“ (гл. V. с. 48—49).

Али паша Янински използва военните познания на някои от пленниците по време на борбата, която води срещу пашата на Делвино¹⁷. Шарбонел подготвя всичко необходимо за артилерията. „По същото време гръцките селяни бяха мобилизирани, за да теглят оръдията и мортирите до границите на Мустафа паша, и взеха участие в похода под командуването на своите попове, които бяха водачите на това своеобразно опълчение“ (с. 80).

Французите са свидетели и на борбата, която води Али паша срещу сулиотите. Пуквил отбелязва, че това, което е писал за тях англичанинът Уйлямс Етон, не е основано на положителни факти. Давайки нови сведения за тях, той прави следната бележка: „Османската порта не искаше изстреблението на сулиотите, защото виждаше в тях средство за противодействие срещу могъществото на Али. Сулиотите дори биха могли да извлекат облага от това нейно разположение, ако, както маниотите, бяха потърсили покровителството на някои големци от семейството на султана“ (с. 124).

В единадесет глави са описани отделните области, управлявани от Али. Представени са също така нравите, обичаите, начинът на живот на албанското население и характерните за тези места болести. Що се отнася до търговията, Пуквил праща читателя към труда на Ф. Божур, а за сведенията, които съобщава в отделна глава, пояснява: „... ще се задоволя да дам само кратка представа за търговията в пашалъка на Али, за да допълня подробностите, които този автор не е сметнал за нужно да даде“ (с. 179).

Две години прекарват французите в Янина, докато успеят да избягат. Но попадат в ръцете на турците и с фрегата са откарани в Цариград, откъдето най-после са освободени. В стремежа си да стигнат по-скоро до Франция те решават да използват сухоземния път и наемат един татарин за водач до Рагуза.

Французите напускат Пера на 8 март (ст. ст. — б. пр.) сутринта и на обяд пристигат в Понте Пиколо¹⁸. Същия ден вечерта нощуват в Понте Гранде¹⁹. На втория ден минават през Силврия и Чорлу, а на третия ден вечерта са в Ески-баба. На 1 март два часа преди да стигнат до Одрин, „те преминават през едно разклонение на античния Хебър, познат днес с името

Марица, който разделя Адринопол на две части". Градът е посочен като един от най-големите в империята. „Неговите джамии, сградите, чистотата на турския език, любезността на жителите му го издигат с право над останалите градове...“ (с. 230). През петия ден те следват течението на реката нагоре и я преминават при „градчето Хебидже²⁰, за да отидат да нощуват в едно селце, намиращо се на две левги разстояние оттам“. Те използват този път, за да избягнат евентуална среща с разбойниците, опустошаващи тези райони. В селцето, където нощуват, те виждат следите, оставени от извършените грабежи, а през целия ден на 13 март вървят през „една страна, изцяло разорена, където царувала смъртта, където се срещали трупове и опожарени колиби... жителите били избягали или били станали жертва... Пътниците... изминали четирнадесет левги, без да спират, и след като оставили Хаскиви²¹, отдалечен на десет левги от Хебидже, отишли да нощуват в колибата на един овчар, която разбойниците не били забелязали“ (с. 232—233).

В продължение на шест дни французите пътуват през България. В глава XXVII е проследен изминатият от тях път. „Французите продължават пътя; те влизат в България. — Филипополис. — Базарджик. — Бана²⁴ — Изворите на Хебър или Марица. — Планината Родоп или Деспотдаг. — Дубница. — Връх Скомиус. — Кюстендил. — Развалините на Улпия. — Пауталия. — Паланка²³ — Куманока²⁴ — Ускюб.^{24a} — Връх Орбелус. — Калканделук²⁵, в подножието на връх Призренди или Скардус²⁶.

На 14 март французите напуснали колибата, в която се били подслонили, и навлезли в България.

Още от времето на Византийската империя тази провинция е била населена от войнствен народ, който често е насял поражение на императорските войски. През следващите епохи и след попадането им под турска власт българите запазили някои черти на независимост. Скрити в своите планини, те обикновено ги напускат само за да се присъединят към бунтовниците, които понякога всяват ужас в Константинопол, или за да отидат напролет в този град и в други големи градове в Турция. Тъй като са предимно овчари, те веднага се залавят да слугуват при пашите и големците, за да се грижат за конете им през цялото време, докато има паша. След това поемат обратно пътя към планините, където се отдават на занятията си и на навичките, които са придобили с времето.

Тяхното облекло, по което може да се съди за оскъдния им начин на живот, се състои от късо палто от овча кожа с вълната обърната навътре и от широки платнени панталони до коленете. На главата си носят калпаци от агнешка кожа, а обувките им са от сурова свинска кожа. Те нямат обичай да си оставят брада, но имат мустаци, които не са гъсти. Цве-

тът на лицето им е маслинен, а кожата отпусната. У мнозина от тях коремната област е доста развита. Имат приятна външност, без да притежават благородна осанка, а откритото им лице, малките очи, изпъкналото чело ги характеризират по-добре, отколкото присъщият им груб характер.

Големи любители на музиката и на танците, те не се разделят със своята гайда, под чиито крещящи звуци всички, дори и музикантите, започват да се движат ритмично. Те познават пирическият танц²⁷ и безброй непристойни танци, които обикновено изпълняват по улиците на Константинопол, преди да започнат да слугуват и когато се готвят да си отиват. Впрочем те са храбри, скромни и трудолюбиви, но невежи повече, отколкото може да се предполага.

Жените им са надарени с голяма красота и съчетават хармонично развитото тяло и съвършенството на формите с преимуществото на високия ръст и благородната походка. Сластолюбивите източни монарси трябва по-скоро всред тях, а не всред черкезките да търсят розите на любовта, предназначени да украсяват техните хареми. Но тъй като такова съвършенство не може да бъде лишено от разум, те несъмнено ще намерят и достатъчно други прелести, които да ги накарат да забравят скуката на самотното си съществуване.

Страхувам се да не се отдалеча от темата си; споменах вече нещо за българите, разказвайки за Бонила, а сега продължавам да следвам маршрута на френските пътници, които напредвали през България. След като изминали осем левги, те пристигнали във Филипопол.

Този град, известен в древността, е бил основан от Филип, бащата на Александър Велики, който го нарекъл Понерополис или град на лошите, защото заселил тук фокийците, осквернители, разграбили Делфийския храм. Това име е премахнато заради нравите на неговите жители, които не следвало да страдат за грешките на бащите си, и поради времето, заличаващо и най-силните впечатления. Градът получил името на своя основател и го запазил през вековете, макар че всичко наоколо вече се е променило и дори планините имат нови названия.

Новият Филипополис или Филипополи е построен в китна местност, която отчасти е разположена на висока равнина, простираща се на юг. Поради правилното му градоустройство, начина на градеж и цялостния му облик градът с право може да се смята като един от най-красивите в България. Оттук започва да се чувства българската кръв. Жителите му се славят със своето трудолюбие, те са искрени и гостоприемни. Всред тях има много християни от гръцко вероизповедание.

След малък престой французите тръгнали за Базарджик, отстоящ на десет левги, и пристигнали привечер. Този град,

античната Бесапара²⁸, чието име е изопачено, се управлява от един могъщ бей. Неговата власт се простира върху част от долината, в края на която са изворите на Хебър. Жителите му са смели хора, жените на Базарджик са прекрасни, а градът, в който живеят, може да мине за най-хубавия в тези краища.

От Базарджик се виждат върховете на Балкана, или планината Хемус, чиито най-високи точки са покрити със сняг почти през цялата година; като се проследи нейната верига, която е една от предпланините на Скомиус, се получава представа за правилната планинска система от масиви, които не приличат на безредно натрупаните върхове на Пелопонес. Съседните ридове представляват приятна гледка за очите, които с наслада следят течението на Хебър, на тази река, чиито вълни са повтаряли името на Евридика и са търкаляли окървавената глава на Орфей, първия, който облагодородил жителите на нейните брегове.

На 15 март пътниците се отправили към Бана, малък градче, който е отбелязан като Бани в римския пътеводител. Той се намира на осем левги от Базарджик и е забележителен само с минералните си извори, които се виждат. Наблизо в планината Скомиус²⁹, закриваща от запад хоризонта, извира Хебър и започва да тече на север до Филипополис, откъдето, уголемен от водите на спускащия се от една предпланина на Скомиус втори ръкав³⁰, тръгва на изток, за да напои една огромна долина и равнината, в която се намира Адрианопол. Станал стремителен и пълноводен благодарение на хилядите рекички и многобройни потоци, които му носят водите на Тракия, той се влива чрез две устия в Еноския залив.

До Бана пътят е добър, доколкото е възможно да се желае в една страна, където не се срещат големи пътища. Но от това градче до Скутари^{30a} в Албания се срещат само неравни и неплодни планини. Природата става сурова и дива, тя напомня за безвластието на обитателите ѝ и за техните жестоки нрави. Живописните местности изчезват, а също така и поляните. Цветущите долини, които се срещат, изглеждат не на мястото си.

Сутринта пътниците изминали дванадесет левги и продължили пътя, за да стигнат до Сармако³¹. Напушайки Бана, те навлезли в планината Родопа, предпланина на Орбелус, и вървели през скалите и покрай пропастите. В продължение на шестте левги, които изминали до Сармако, където нощували, те не срещнали нищо друго освен ели и листокапна борика.

Сармако, изглежда, не е влизал в местност, позната от времето на Византийската империя или от древността. Това село е изцяло населено с българи, мнозинството от които са овчари. Техният планински край предлага слаби възможности

и пазари за износ на вълна и на някои продукти, които те не могат да използват.

На другия ден (16 март) по обяд пътниците пристигнали в Дубница³¹, малък град, построен в планината Родопа и отдалечен на десет левги от Сармако, където пренощували предната вечер. Те вървели повече от двадесет и пет левги непрекъснато по северния склон на планината Скомиус, докато стигнат в Дубница, над която Скомиус, образувайки пирамида, се издига величествено като владетел.

Тази планина, споменавана от античните автори, очевидно произхожда от планината Орбелус. От околностите на Дубница тя изпраща два клона: единият, най-северният, образува планината Хемус, или Балкан, и се раздвоява, за да очертае източното било на басейна на Хебър, а другият — южен, следва Стримон и завършва с полегати склонове в южния край на Амфиполийското поле³². След това чрез много предпланини се свързва с Орбелус, от която произлиза.

Пътниците прекарали останалата част от деня в Дубница. Напускайки това градче на 17 март сутринта, те тръгнали към Кюстендил, отдалечен на седем левги, където пристигнали по обяд. Кюстендил е познат като Юстиниана още от времето на Византийската империя. Бил е наречен така, защото тук се е родил император Юстиниан. Първоначално е било село, назовавано с името Таурезиум. В наши дни градът е в същото западнало състояние, както и преди да стане известен. В околностите му се намират развалините на Улпия Пауталия, град, покровителствуван от Траян.

След кратък престой в Кюстендил французите поели пътя за Паланка, където пристигнали да нощуват. Паланка е турска дума, означаваща укрепление, и аз не знам към коя антична местност мога да отнеса градеца с това име. Той е разположен в планината Скомиус, а пътят, който го отделя от Кюстендил, е дълъг седем левги и минава през високи планини, където се срещат само ужасни пропасти, скални върхове и гранитни плата, по които конете вървят с голяма мъка. Макар че след няколкодневно пътуване в планината се свиква с опасностите, все пак трудно се издържа както на ужасната гледка, която винаги предизвикват отвесните склонове и скалите, готови сякаш да се срутят и притиснат пътника, така най-сетне и от самите пропасти, чиято дълбочина не може да бъде измерена от око и която сякаш се крие в недрата на земята. Ако наред с тези ужаси споменем за неудобството на жилищата и почти дивото състояние на българите, които преследват чужденеца като любопитен предмет и разкъсват облеклото му, щом е малко по-хубаво, ще станат очевидни опасностите и препятствията, на които е изложен човек при подобни пътувания.

На 18-ти пътиците срещнали големи трудности при изминаване на разстоянието между Паланка и Куманово, въпреки че е само от десет левги. Вървейки покрай Скомиус, те неусетно се изкачили и достигнали най-високата точка на планината Орбелус³³. Два часа след напускането на града видели ниско над главите им да кръжат необикновено големи орли и именно съседството с тези птици ги накарало да предположат, че се намират на доста голяма височина.

Наистина планината Орбелус, където се намирали, може да се смята като център на планините в Македония; оттук започват веригите, които чертаят главните долини. Най-напред тя изпраща два клона на изток и запад, които образуват Скомиус, Родопа или Деспотдаг³⁴ и планината Хемус в първата посока, докато западният клон образува Скардус или планината Призренди³⁵ и второстепенните вериги, простиращи се на запад. Най-сетне могат да се отнесат към нея и клоновете, които продължават до Орсова^{35a}, но ще се ограничи само да кажа, че тя е господстваща точка в планинската система на Европейска Турция и най-високото място в България. Заслужават вниманието на пътешествениците определянето на нейното надморско равнище и изследването, което не би струвало скъпо, на различните разклонения, отнасящи се до този общ център.

Навсякъде в околностите природата е дива, а хоризонтът, изпъстрен с ниски върхове, е неясен и навява тъга поради това, че от всички страни представя картината на небитието.

Градчето Куманово, където пътиците прекарвали нощта, се намира в плодородна местност, близо до няколко потока, спускащи се от планините. Сезонът още не бил напреднал в тези студени области, за да бъде приятно. Все пак се намирали маслини в неплодните земи, по южните склонове на няколко предпланини. Независимо от това, каква е тази област през лятото, всичко кара да се предполага, че е много бедна и зловеща. Нейните жители, облечени в кожи, изглеждат състарени от мизерията, с тяло, похабено от немилостивото слънце, под което съществуват. Те нямат здравето и цветущия вид на всички планинци, гордеещи се със своята независимост.

Керванът напуснал Куманово на 19 март и продължил пътя през също такива трудни за преминаване планини, само че по-ниски от тези от предния ден на пътуването: той напредвал вече в планината Скардус. След като изминали седем левги, пътиците пристигнали в Ускуб, където обядвали. По време на обяда те били посетени от циганки, които идвали да танцуват и да пеят. Въпреки музиката и таланта на тези нещастници, които се скитат заедно с циганите или скитниците по най-лошите места и във варварски страни, без да се излагат на опасност, пътиците се приготвили да тръгнат.

Градът Ускюб, от който те се отдалечили още същия ден, е античният Скупи. Разположен е до изворите на Аксиус или Вардар и се намира в планината Скардус, господстваща над града. Тази река тече на юг и след като е напоила Билазора³⁶ и Пела, онази Пела, която е видяла раждането на Александър, тя се влива в морето, в дъното на залива Термаик³⁷. Освен с изворите на Аксиус Ускюб е известен още с фабриката за марокен и с някои други предмети за износ. Населението е по-културно от това в другите спирки, за които споменах след Базарджик. Може да се отбележи също, че този град заслужава вниманието на пътешественика, който, тръгвайки от Солун, лесно би стигнал до него. Той ще види Пела и много още непознати места, ще мине през плодородни полета и ще отнесе от тази обиколка само впечатления, които ще го възнаградят за мъките му. Що се отнася до опасностите, той няма да срещне такива, ако вземе предпазни мерки, за които един чужденец, когато пътува в Турция, никога не бива да забравя дори и в околностите на столицата.

От Ускюб до Калканделук³⁸ пътниците изминали десет ужасни левги, които с направените седем сутринта превърнали този ден в един от най-тежките. Като връх на нещастията те не намерили нищо за ядене в хана, в който отседнали, пък и селото не било богато с провизии. В случая те взели най-умното решение, като си легнали, без да вечерят, и дочакали съня, изтегнати върху рогозка.

Цялата тази част на България и Сърбия е слабо населена, рядко се срещат села и почти липсва обработена земя. Само в някои планински проходи около потоци и малки реки населението събира реколта, която задоволява неговите потребности. Тежко му на пътника, който се надява да намери нещо в Калканделук и особено този, който е принуден да остане, както често, изглежда, се случва!

Пътниците били предупредени, че на следващия ден ще трябва да преминат през много високи планини: в продължение на четири левги да изкачват високи върхове и да преодоляват стръмнини, заобиколени от пропасти. След това ще стигнат до местност, покрита със сняг и криеща нови опасности, още по-големи по това време, тъй като зимата едва свършвала. През лятото обикновено тези снегове се топят и единствената лоша случайност, от която човек може да се опасява, е бурята. Били им описани предстоящите неприятности и трудности по време на този преход и били уверени, че са първите пътници, които през тази година поемат пътя през връх Призренди³⁹.

Имало и друг път, но той водел до значително заобикаляне. Трябвало да изостанат с един ден, да следват течението на Вардар до Билазора, да минат през Фин⁴⁰, да хванат бо-

раското дефиле⁴¹; след това да преминат Еригон⁴² и билото на долината, която се простира до Пела, и да влязат в долината на Дрино⁴³. Но този път освен забавянето на сроковете, криел и други опасности. Проходите могли да бъдат затворени от снеговете, а реките, уголемени от планинските порои, вероятно били придошли. През повечето от тях нямало мостове и те щели да бъдат принудени да търсят салове и да се излагат на безброй унижения. Пътниците били уморени, те желяели в най-кратък срок да стигнат до Скутари, и това съображение ги накарало да минат през връх Призренди.

Те се приготвили и се снабдили с всичко, което можело да се намери, макар и в ограничени количества поради бедността на страната.

В сравнение с местата, през които им предстояло да минат, както ще видим от по-нататъшното описание на пътуването, бедното село изглеждало прекрасно място. Досега те се оплаквали само от суровостта на планините, но минавайки през Призренди и Илирия, те не видели следи от цивилизация.

Не мога да отнеса Калканделук към никое познато място в древността и се съмнявам дали някой пътешественик го е споменал. Но това село, както и Призренди са познати на много французи, които по време на последната война използвали този път, отивайки от Скутари до Константинопол. Никой досега не е публикувал нищо за тази страна. Географските карти, които познаваме, също нищо не посочват, а у господин Д'Анвил⁴⁴, винаги достоверен, липсва яснота по отношение на областите отгатък Филипополис. Поради липса на сведения този баща на географията е бил принуден да постави произволно някои събрани от него имена; но винаги ще ни изненадва точното очертаване на тези планини, които напълно определят облика на страната. Освен това имаме право да се надяваме, че Европейска Турция ще бъде проучена; многобройните материали в ръцете на учения географ не са предназначени да бъдат забравени. Желателно е също пътешествениците да видят тази страна — ужасна в действителност, но непозната за естествената история“ (с. 234—248).

Пътниците стигат връх Призренди, който, „изглежда, е естествената граница на България, Сърбия и Илирия, чиято разграничителна линия чертае разклонения, които изпраща на север, където се свързва с босненските вериги и с предпланините, простиращи се на запад“ (с. 250). През нощта пътниците се спущат в градче със същото име като върха.

„Призренди, изглежда, е Терендаси, отбелязано върху няколко карти и специално цитирано от г. Д'Анвил. Това градче е доста населено, чиито жители, отчасти мюсюлмани, отчасти християни, говорят само славянски. Те се управляват от бей, който, казват, зависел от охридския паша...“ (с. 251).

От Призренди французите тръгват на 22 март и „... след девет левги път през ужасни местности стигат до голям хан, укрепен и ограден, за да може да се защитава от разбойниците, които опустошават тези краища. Тъй като тяхната жестокост е известна, взети са всички мерки за съпротива и отблъскване на нападението им, защото силата е единственото средство, с което разполага човек, за да се защитава в една страна, лишена от покровителството на закона“ (с. 251).

Докато стигнат до Шкодра, пътниците вървят предимно през пусти планински местности, пълни с разбойници.

Пуквил дава някои сведения и за Черни и Бели Дрин, като отбелязва, че по-голяма част от областите, напоявани от Дрин, се управляват от охридския паша.

„Тази страна е била театър на действията на Скендер-бег...“

Нейните жители са воинствени и горди. Християни или мюсюлмани, винаги ще ги срещнеш с оръжие в ръка.

Черногорците, населението на Бока Которска и това от планините, образуващи безредно натрупани планински масиви, спускащи се до Рагуза, са единствените хора, които поддържат връзки към Охрид и Дрин. Обикновено тези места са малко посещавани... Тази точка има и преимуществото да бъде път за съобщенията на Есклавония⁴⁵ и на Албания с България и Босна и път, по който напоследък черногорците се надяват да се свържат със сърбите“ (с. 258—259).

Пуквил определя езика на тази страна като „илирийски“ — смесица от славонски и български. „Човек е изненадан от неговата мекота, която става още по-приятна с постепенното приближаване към морето“ (с. 259).

Пътят от Цариград до Скутари французите изминават на коне за шестнадесет дни.

Последните глави на книгата завършват с описанието на пътя от Скутари през Дубровник за Анкона.

Увод, подбор и превод: Л. Генова
Коментар: П. Коледаров и Л. Генова

¹ F. Pouqueville, Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie, et dans plusieurs autres parties de l'Empire Ottoman pendant les années 1789, 1799, 1800 et 1801, Paris, 1805, vol. I—III, VII, 542, XV, 287, XXI, 344 p. В същата година, когато пътеписът излиза от печат на френски език, той е преведен и на немски—Reise durch Morea und Albanien nach Constantinople und in mehrere andere Theile des ottomanischen Reichs in den Jahren. Aus dem Fr. übers. von K. Muller. Bd. I—III, Leipzig, 1805.

² Voyage en Grèce, Paris, 1820—1822, vol. I—V.; et 1826—1827, vol. I—VI; Histoire de la régénération de la Grèce, Paris, 1824, vol. I—IV; Histoire et description de la Grèce, Paris, 1835; Notices sur la fin tragique d'Ali de Tébelen, vizir de Janina, Paris, 1822.

³ Вж. предговора към немското издание на книгата за Гърция: *Reise durch Griechenland, enthaltend die altere u. neuere Beschreibung von Epirus, vom griechischen, Illyrien, den cisaxischen Makedonien, einem Theil von Triballien, von Thessalien, Acarnanien, dem altern und dem hinzugekommen Aetolien, vom westlichen Locris, von Doris u. dem Peloponnesus...* Übersetzt u. Anmerkungen herausgegeben von F. C. Sicker. Bd. I—IV, Meiningen, 1824—1825, с. VII. Тук също е отбелязано, че „първото място сред пътешествениците от наше време се полага на г. Пуквил“.

⁴ Гр. Триполис, Гърция.

⁵ Коджабашия — селски кмет, посредник между властта и населението.

^{5a} Месолунги или Месолонгион, селище на Патраския залив, в същност в областта Етолия, Средна Гърция.

^{5b} Морей е славянското име на Пелопонес, добило разпространение сред западноевропейците особено след кръстоносните походи през XIII в. и установяването там на властта на Латинската цариградска империя, а впоследствие и на Венеция (до началото на XVI в.).

⁶ Навплион, Гърция.

⁷ Италианското име на пристанището Навпактос в Етолия, където християнският флот нанесъл тежко поражение над османския в 1571 г., без обаче да може да се реализира някаква изгода за поробените християни или за противниците на султана.

⁸ Гр. Катерини, Гърция.

⁹ Остров Занте или Закинтос, Гърция.

¹⁰ Златният рог — Цариград.

¹¹ Гр. Измид, Турция.

¹² Жители на северноафриканското крайбрежие.

¹³ Гр. Измир, Турция.

¹⁴ Причерноморието на Грузинската ССР.

¹⁵ Томът е снабден с географски и предметен показалец, дадени са античните имена на селищата и местностите наред с тези по времето, когато Пуквил се намирал в Гърция.

¹⁷ Делвина, Албания.

¹⁸ Кючук Чекмедже, Турция.

¹⁹ Бююк Чекмедже, Турция.

²⁰ Любимец, Хасковски окръг.

²¹ Хасково.

²² Село Долна баня, Софийски окръг.

²³ Крива паланка, Македония, Югославия.

²⁴ Куманово, Македония, Югославия.

^{24a} Скопие, Македония, Югославия.

²⁵ Калканделен или гр. Тетово, Македония, Югославия.

²⁶ Шар планина.

²⁷ Пирически танц — вид игра с оръжие в ръка.

²⁸ Античната Бесапара не е Пазарджик, а с. Синитово, Пазарджишки окръг.

²⁹ Скомниус е Витоша, но тук се има пред вид Ихтиманска Средна гора.

³⁰ Вероятно р. Тополница.

^{30a} Шкодра, Албания.

³¹ Самоков, Софийски окръг.

^{31a} Дн. Станке Димитров, Кюстендилски окръг.

³² Античен град при устието на р. Струма при дн. с. Неохорион.

³³ Тук Скопска Черна гора.

³⁴ Смесват се Родопите с Доспатската планина.

³⁵ Призренска планина, на тур. Коджа балкан.

^{35a} Оршова, Румъния.

³⁶ Дн. Тито-Велес, Македония, Югославия.

³⁷ Солунски залив.

³⁸ Гр. Тетово, Македония, Югославия.

³⁹ Тоест връх Люботрън.

⁴⁰ Вероятно Лепеница — *Ad Fines*, гранична станция между римските провинции Дардания и Македония. Вж. *Itineraria Romana* в Латински извори за българската история, т. I, София, 1958, с. 23.

⁴¹ Нидже планина, дн. Ворас.

⁴² Река Черна.

⁴³ Река Дрин.

⁴⁴ Жан-Батист Бургиньон д'Анвил (1697—1782), бележит френски картограф, принадлежащ към ерудитската школа на историците. Съставил втория след Абрахам Ортелий исторически атлас и множество географски и историко-географски карти. В тях Д'Анвил умело съчетавал данните от астрономическите наблюдения със сведенията за разположението и разстоянията в старите паметници (римски итинерарии и нотации, географски съчинения, описания, епиграфски паметници и пр.). За изяснение на изображенията си той оставил няколко сводни труда „*Notice de la Gaule ancienne*“ (1760), „*Géographie ancienne abrégée*“ (1768) в 3 тома, „*Etats formés en Europe après la chute de l'Empire Romain en Occident*“ (1771) и др. С произведенията си Д'Анвил се наложил като един от най-големите познавачи на географията на античния и средновековния свят. Авторитетът му не бил разколебан дълго време след неговата смърт. Историко-географските му карти и трудове са били преиздавани и преведени на немски, английски и други езици. Още в края на XVIII в. в Нюрнберг излезли събрани неговите сводни карти под заглавие *Atlas Antiquus Danvillianus*. Последният бил преиздаден и в съкратен вид за употреба в училищата.

Балканите и българските земи са представени в няколко от картите на Д'Анвил за Гърция, съответно на елинския свят, към който той причислява не само Македония и Тракия, но дори и Илирия и Мизия. Очертанятия на бреговете са значително подобрени в сравнение с дадените от Де Лил и други предишни картографи. Това отразява общия напредък в тази насока, който до известна степен се дължи на неговите методи и изследвания. В изобразяването на терена Д'Анвил изобщо поддържа и споделя античните представи и номенклатура. Той обаче отделя Стара планина, Родопите и западния орографски комплекс. Пълно уточняване на орографията в Средните и Източните Балкани се постига едва след средата на XIX в., когато в най-общи черти картографията на тази част от Югоизточна Европа бива изследвана от модерната картография.

⁴⁵ Славония и Далмация.